

FALANSTERUL DE LA SCĂIENI ȘI PROIECTUL UNEI LUMI MAI ARMONIOASE

Adrian Dohotaru*

Abstract: *The essay explores the failed project of a Romanian phalanx in Scăieni village (1835-1836), established by Teodor Diamant and Manolache Bălăceanu, the second in the world after the phalanx developed in Conde-sur-Vesgres (1833-1835), based on the ideas of the early socialist thinker Charles Fourier. It also conveys the process of rewriting history concerning the Scăieni phalanx: from the eulogies of former social-democrat leaders, Const.-Titel Petrescu, and communist historians Z. Ornea and I. Cojocaru to the analytical imprecations of liberal historians as Sorin Antohi who equalizes every utopian experiment with a dystopian and totalitarian regime.*

Keywords: Charles Fourier, phalanx, Sorin Antohi, Z. Ornea, utopia, equality, harmony

Socialismul dezvoltat la începutul secolului XIX are două direcții, una conspirativă, pe linia Blanc sau Bounarotti, și alta mesianică. Direcția mesianică moștenește tradiția creștină, însă transcendența se mută de la o Lume de Apoi spre viitor: „Paradigma mesianică cerea ca noii reformatori să proclame descoperirea sau inventarea a noi legi științifice, newtoniene, incontestabile ale vieții sociale, în așa fel încât societatea să poată fi condusă spre o stare armonioasă. Elemente noi erau mereu aduse în discuție: pauperizarea, abandonarea satelor, aglomerarea orașelor, pierderea tradițiilor naționale, progresul tehnic, acumularea polarizată a capitalurilor, mondializarea economiei capitaliste, monetarizarea vieții economice și sociale”¹.

În linii mari, voi folosi schema lui Nessim Ghouas din *Utopia Now and Then. Inflicting and Unavoidable Upon Society*, cu privire la cele patru elemente ale utopiei – armonie, dorință, speranță și design², atât pentru broșura, cât și pentru cele trei articole din „Curierul românesc” și memoriul către domnie scrise de Teodor Diamant, discipolul lui Charles Fourier și principalul artizan al proiectului falansterului de la Scăieni. Însă înainte de a ajunge la caracteristicile trasate de tânărul Diamant, operez o scurtă trecere în revistă a proiectelor amelioriste ale societății de la sfârșitul secolelor

---

* Doctorand Institutul de Istorie „George Barițiu”, Cluj-Napoca; e-mail: adrian_dohotaru@yahoo.com

¹ *Mari gânditori și filosofi francezi ai veacului al XIX-lea* (vol I), ed. Alin Teodorescu, București, Edit. Minerva, 1989, p. XXIX.

² Nessim Ghouas, *Utopia Now and Then. Inflicting and Unavoidable Upon Society*, Cluj-Napoca, Edit. Efes, 2005, p. 5.

XVIII-XIX, din care s-au revendicat ulterior diversele doctrine socialiste, pentru a le vedea punctele comune și ethosul egalitarist prezent în cercurile radicale din epocă. Cele patru elemente la care facem referire se intercalează și se asamblează reciproc, neavând statutul unor categorii distincte, de aceea am ales să topim elementele dorinței (ca satisfacere a nevoilor) și speranței (într-o societate mai bună în viitor) care sunt intersanjabile și să compunem societatea utopică din trei elemente principale: *armonie*, *speranța* în satisfacerea nevoilor într-un viitor posibil, *design*.

După prezentarea succintă a rezultatelor falansterului de la Scăieni, vom reliefa interpretările din istoriografia românească asupra experimentului, relativ polarizate în descriere, în funcție de poziționările *post factum* la regimul comunist.

ELEMENTUL ARMONIEI (PACE, ÎNȚELEGERE, LIPSA CONFLICTULUI)

Utopia socialistă are ca punct de plecare *Manifestul Egalilor* al revoluționarului francez Gracchus Babeuf, care susține un stat intervenționist în favoarea săracilor, redistribuirea proprietății, egalitate economică, nu doar politică³. Mai târziu, Robert Owen folosește sintagme ca „ameliorare”, „instrucție”, „educație”, acestea fiind modalitățile de a îmbunătăți radical starea muncitorilor și de a aduce armonie în comunitate, transformând întreprinderea Lanark, manageriată de Owen, într-un „paradis”, după cum se exprimă reformatorul social. Mizeria materială e legată la Owen de „eroare”: „Falsehood and deception met with a similar fate; they were held in disgrace; their practical evils were shortly explained; and every countenance was given to truth and open conduct”⁴. La Saint-Simon, o organizare rațională, centralizată, științifico-industrială, este catehismul noii epoci aducătoare de armonie. Saint Simon prevede, în *Scrisorile unui locuitor al Genevei către contemporanii săi* (1803), o societate condusă de savanți: „Un savant, prieten, este un om care prevede; știința oferă mijloacele de a prezice și tocmai de aceea este utilă, iar savanții sunt superiori tuturor celorlalți oameni”⁵. Iar într-un fragment al *Scrisorilor*, intitulat *Visul*, Dumnezeu i se revelează lui Saint-Simon în timpul somnului și îi anunță profetului „ziua când voi face pe pământ un paradis”, într-o ordine guvernată de consilii de savanți, în care pot să intre și femeii. Dumnezeu îi spune: „Toți oamenii vor munci; ei se vor privi ca muncitori atașați unui atelier, ale cărui lucrări au drept scop de a apropia inteligența umană de divina mea prevedere, Consiliul central al lui Newton va conduce lucrările [...]”⁶. Planificarea, socializarea, raționalizarea sunt caracteristicile care apropie utopia saint-simoniană de socialism.

La Fourier armonia se produce prin „asociere spontană, fără nicio constrângere sau angajament în afara celor autoimpuse de buna-cuviință”⁷, prin varietatea muncii și

³ Zygmunt Bauman, *Socialism: The Active Utopia*, Londra, George Allen & Unwin Ltd, 1976, p. 44-48.

⁴ John Carrey (ed.), *The Faber Book of Utopias*, Londra, Faber and Faber, p. 199.

⁵ Alin Teodorescu, *op. cit.*, p. 77.

⁶ *Ibidem*, p. 87.

⁷ *Ibidem*, p. 178.

schimbarea preocupărilor pentru a nu se toci simțurile (sau pentru a ocoli permanența muncilor umiltoare, cum sunt cele domestice). Până ca Fourier să ajungă la idealul unei societăți armonioase, gânditorul francez critică starea dizarmonică de lucruri, într-un limbaj profetic, maniacal clasificator, pseudoștiințific, scriitor în preconizările sale pe alocuri, distopic în imaginarea unei societăți reglate de comerț și de o etică a profitului, dacă va fi urmat cursul capitalist al epocii. În *Teoria celor patru mișcări*, Fourier anticipează pericolul marilor carteluri comerciale, suprastatale, ierarhice în luarea deciziilor, și schițează o feudalitate a „sfinților zilei”, comercianții: „Datorită mai multor circumstanțe particulare, negustorii au tendința de a se corporatiza, de a se organiza în companii feudale, în monopoluri afiliate care, pe baza acordului cu marii proprietari, îi aduce pe ceilalți la o vasalitate comercială. Micul producător ar fi astfel obligat, indirect, să dispună de recolta sa în funcție de interesele monopolștilor; el devine un agent exploatare în folosul coaliției mercantile. Prin urmare, asistăm la apariția unei feudalități de tip opus, fondată pe ligi comerciale și nu pe ligi nobiliare.”⁸ Din cauza producției iraționale, habitatele se deteriorează: „Defișarea munților, epuizarea surselor, degradarea pădurilor și a climatului, toate aceste rele se răspândesc”⁹. Fourier percepe în pasaje din *Teoria unității universale*, cu acuitate și empatie adâncă suferințele prin care trece muncitorul în capitalism, lipsit de drepturi constituționale și de o legislație a muncii satisfăcătoare: „3. El contractează maladii, datorită exceselor la care este obligat și datorită muncii periculoase. 4. Lipsit de toate cele necesare în caz de boală, singurul lui adăpost este spitalul unde zace în plictis alături de muribunzi, și unde adesea nici nu este primit.”¹⁰

Diamant pornește de la aceleași idealuri privind o societate armonioasă și egalitară, la care se ajunge prin intermediul „științei organizării”, și este influențat masiv de Fourier. În broșura *Aux amis de la liberté, de la justice et de l'ordre*, publicată de Diamant la Paris, în 1833, se face referire la „arta de a asocia” și la un „regim acționar și producție atrăgătoare”. Z. Ornea și I. Cojocaru apreciază în monografia *Falansterul de la Scăieni* stilul concis și popularizator prin care Diamant sintetizează ideile fourieriste. Broșura, cu titlul complet *Către prietenii libertății, dreptății și ordinii despre un mijloc de a face să înceteze disputa între cei care au și cei care nu au, fără a lua de la cei care au*, nu atacă principiul proprietății private, în acord cu ideile lui Fourier și în dezacord cu marxismul dezvoltat ulterior. Falansterele se pot realiza respectându-se proprietatea privată. Munca în falanstere are câteva caracteristici atrăgătoare, printre care ședințele scurte de lucru, „alegerea lucrurilor” ori „reuniunile vesele și libere”, după cum apar în scrierea militantă a lui Diamant, dornic să găsească adepți care să se înscrie în comunitatea falansteriană de la Condé-sur-Vesgres, comunitate care și-a început activitatea câteva luni mai târziu.

⁸ *Ibidem*, p. 64.

⁹ *Ibidem*, p. 179.

¹⁰ *Ibidem*, p. 147.

Soluțiile fourieriste pentru o societate armonioasă se regăsesc succint expuse în broșură: comunități mici fără „corvezi de deplasare”, cooperare între clase și vârste diferite, asociere între diferite clase care dispun de capital, muncă și talent și o repartitie proporțională pornind de la cele trei „dividende” și astfel o conciliere între cele trei clase care se „vrăjmășesc”: „Astfel, moștenirea și proprietatea individuală, pe care toți asociaționiștii fără excepție erau forțați să le atace, sunt menținute și extinse în societatea societară și sunt folosite ca unul dintre resorturile cele mai puternice pentru a opera fuziunea celor trei clase: săracă, mijlocie și avută.” În opinia lui Fourier, citat cu entuziasm sectar de Diamant în broșură, o nouă ordine asociaționistă este posibilă fără „revoluție politică” și fără „reformă religioasă”, printr-o aplicare strictă și progresivă a principiilor sale de organizare socială: „Opera mea va fi judecată după rezultatele ei”¹¹... Eșecul falansterului la Scăieni nu îl dezarmează pe Diamant, care redactează în 1841, într-o cheie similară, un memoriu adresat autorităților din Moldova. Diamant propune un sistem de reformare și îmbunătățire a vieții țiganilor nomazi, prin colonizarea lor pe moșiile statului, bisericilor și boierilor, și, din nou, prin folosirea metodelor fourieriste de gestiune economică. Astfel, planul promite rezultate vizionare, precum transformarea muncii, înainte „penibilă” și „dezgustătoare”, într-o activitate voluntară, relaxantă: „Toată lumea, bărbați, femei și copii de peste patru ani își vor găsi plăcerea și fericirea prin muncă”¹². Printre avantajele falansterului de coloniști țigani (sau a *familisterului* cum a mai fost numit pentru că se dorea alcătuit din 200-300 de *familii* de țigani) ar fi: renunțarea la exportarea produselor brute și importarea produselor manufacturate datorită înființării de ateliere meșteșugărești, produse mai ieftine, realizate în țară, nesupuse taxării vamale. Datorită familisterului, „moralul claselor de jos se va îmbunătăți”¹³.

SPERANȚA ÎN SATISFACEREA NEVOILOR ÎNTR-UN VIITOR PRECONIZAT

La Babeuf, proprietatea privată trebuie „suprimată”, iar creațiile mâinii și creierului uman trebuie socializate pentru a curma suferința. La Owen, ca și la ceilalți amelioriști, există un determinism psihologic specific erei pozitivistice, care copiază determinismul din științele reale. Pedagogia și raționalitatea sunt instrumentele care elimină suferințele umane și anarhia producției. Societatea viitoare se sprijină pe o ordine care nu mai trebuie să se bazeze pe competiție și marginalizarea adversarilor mai slabi, ci pe cooperare. Henri de Saint-Simon pune viitorul societății armonioase sub semnul rațiunii științifice, care ar fi cheia progresului: „În timpul său Claude-Henri

¹¹ I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, București, Edit. Politică, 1966, p. 397.

¹² *Ibidem*, p. 412.

¹³ *Ibidem*, p. 413.

de Saint-Simon (1760-1825) era ignorat sau batjocorit. Este văzut acum ca un profet al societății industrial-științifice și al statului bunăstării și unul dintre fondatorii științelor sociale și ai socialismului¹⁴. În *Schița unui sistem politic nou* (1819), Saint-Simon descrie Camera Invențiilor, care este divizată în trei secțiuni compuse exact din 200 de ingineri, a doua secțiune – din 50 de poeți și alți „inventatori literari”, iar a treia – din 25 de pictori, 15 sculptori și arhitecți și 10 muzicieni. Cunoaște exact sumele care vor fi alocate Camerei. O a doua cameră este cea a Examinării. Camera Invențiilor se va ocupa printre altele și cu festivaluri ale speranței. La acestea *se explică* poporului planurile pentru lucrări publice adoptate în parlament, iar cetățenii sunt încurajați să lucreze cu mai multă energie, arătându-se cum traiul lor se va îmbunătăți dacă planurile sunt executate¹⁵.

La Fourier există speranța într-o ordine în care toți oamenii, bogați ori săraci, devin asociați și proprietari, „pentru a trezi în masa populației sentimentul emulației în muncă și atașamentul față de ordine”, pe care numai certificatul de proprietar îi-l poate da. Fourier jinduiește după o lume geometrizată, în care proclamă „necesitatea unui mecanism productiv reglat de providență”¹⁶. Sistemul de redistribuire a veniturilor era gândit de Fourier pe modelul următor: 5/12 pentru muncă, 4/12 pentru capital și 3/12 pentru stimularea celor talentați.

Diamant afirmă în broșură că rezultatele făgăduite de falanster sunt „a introduce unitate, adevăr și dreptate în toate relațiile”, creșterea capitalurilor investite într-un sistem piramidal de îmbogățire, reîntoarcerea capitalurilor și a salariilor dinspre orașele în curs de industrializare, înghesuite și nesănătoase, înspre sate și agricultură. Corelările de elemente care să conducă la o societate armonioasă sunt realizate într-un limbaj determinist de relaționare socială univocă, specific epocii. Într-o înștiințare a lui Bălăceanu, ce face publicitate asociației înființate pe moșia Scăieni, sunt detaliate condițiile financiare de primire în preconizatul falanster și obiectele de studiu din „pansionul” realizat după metodele născocite de „domnealului d. Carl Furie din Franța” și predate de Diamant: teoria și practica agriculturii și militariei, economie politică și „soțială”, umanioare dar și catehism, „matematica și inginerlăcu”, muzica, „danțu” și „deseniu (jugrăvia)”. Cu toate acestea, compararea publicisticii militante și generoase a lui Diamant cu jalbele către domnie ale soților agronomi arată discrepanța de factură romantică între beneficiile promise și realitatea imediată dezamăgitoare, lucru valabil însă, în general, pentru transpunerile *ad literam* de comunități utopice în secolul XIX.

¹⁴ John Carrey, *op. cit.*, p. 184.

¹⁵ *Ibidem*, p. 188-189.

¹⁶ Alin Teodorescu, *op. cit.*, p. 166.

ELEMENTUL DESIGNULUI (SOCIETATEA BUNĂ VA TREBUI CONSTRUITĂ RAȚIONAL ȘI SISTEMIC)

Dacă protosocialistul Babeuf, în apărarea sa în fața Înaltei Curți din Vendôme, care a și ordonat execuția sa în 1897, pomenește vag de o agenție centrală a statului ce se ocupă cu distribuirea egalitară a bunurilor, la Owen trăsăturile societății armonioase sunt mai clare. Designul societății e o federație de comunități de 1.200 de oameni care trăiesc într-o clădire imensă în formă dreptunghiulară. Chiar dacă familiile au locuințele lor private, se mănâncă, se lucrează, iar copiii sunt educați la comun. Un element central la britanic e educația. Owen credea, reformator pentru vremea sa, că doar de la vârsta de 12 ani copiii trebuie să lucreze în fabrică, vârstă la care educația „poate fi încheiată”, și nu de la 6-8 ani ca până atunci. Saint-Simon propune vizionar o Europă care se constituie într-o confederație. Structura ar avea o constituție europeană, un parlament european compus din 240 de membri (savanți, comercianți, magistrați, administratori) și un guvern european. Rezultatele acestea ar fi posibile doar dacă națiunile Europei au în prealabil guvernări reprezentative (parlamentare).

Societatea viitoare a lui Charles Fourier, *Armonia*, este compusă din falange, conduse de areopage de experți și de patriarhi, alcătuite din 100-300 de familii cu averi inegale, iar nevoile de aprovizionare ale unei comunități sunt negociate colectiv de către intermediari ai unei falange la bursă: „Negociatorii atestați sunt aleși dintre persoanele cele mai înclinate spre intrigă”¹⁷. Fourier acordă un rol secundar industriei din cauza muncii mecanice, repetitive și a aglomerărilor urbane pe care le creează: „ordinea societară nu vede în manufacturi decât complementul agriculturii, mijlocul de a crea o variație pasiunilor care izbucnesc în timpul lungii destinderi de iarnă și a ploilor ecuatoriale”¹⁸. Deoarece credea că există nu mai puțin de 810 tipuri de caractere, falansterul ideal ar avea exact 1620 de oameni. Oamenii trăiesc într-o clădire comună, imensă.

În descendență fourieristă, Teodor Diamant scrie, în iunie 1834, trei articole pentru revista „Curierul românesc”, condusă de Ion Heliade-Rădulescu: „Fieșcare poate să se îndeletnicească după dorința sa la lucrarea câmpului și a grădinilor, la meșteșuguri, la științe, la menaj (căsnicie), la educația pruncilor și la frumoasele arte; pentru că în acest oraș sunt grădini frumoase, teatru, pansioane de băieți și fete, toate felurile de meșteșuguri, școli și toate câte vor fi pentru învățatura, folosul și plăcerea oamenilor. Într-un astfel de oraș nu va fi nici praful cel pricinuitor de ofiică al caldarâmului, nici aerul cel vătămător al orașelor celor mari, ci verdeață și aer curat care va întâmpina cele mai multe boale”¹⁹. Sunt schițate în articole complementaritatea muncilor, lipsa de specializare, durabilitatea produselor, lipsa consumului care conduce, paradoxal, dacă ne raportăm la un sistem de valori strict capitalist, la prosperitate.

¹⁷ *Ibidem*, p. 186.

¹⁸ Charles Fourier, *Oeuvres choisies*, Paris, Edit. Guillaumine, 1889, p. 102, apud I. Cojocaru, Z. Ornea, *Falansterul de la Scăieni*, București, Edit. Politică, 1966, p. 112.

¹⁹ I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 399.

Primele utopii socialiste, deși industrializate, sunt la scară redusă, comunitare și egalitare, oamenii se pot cunoaște între ei și autoadministra, la opusul unor structuri sociale complexe, impersonale, largi și sinuos ierarhizate²⁰.

UN FALANSTER DOAR ÎN TEORIE

Teodor Diamant s-a născut în 1810, iar în 1828 pleacă la München, la școala de cadeți, și se întreține din lecțiile acordate fiilor lui Dinicu Golescu. În 1830, poposește la Paris unde intră în contact cu ideile fourieriste. Potrivit lui Diamant, la Paris se înțelepticește mai ales cu „agronomie și ieconomia politică sau soțială”²¹. Deși frecventează mai multe cursuri, nu obține o diplomă și se întoarce în țară în 1834 având doar diploma de la școala de cadeți. Celălalt artizan al experimentului, Emanoil (Manolache) Bălăceanu, născut în 1807, închiriază pentru instituirea falansterului o moșie grevată de datorii și pusă sub sechestrul. Ornea construiește un portret al boierului într-o cheie romantică, clar-obscură: „Făurită din umbră și lumină, fizionomia spirituală și morală a lui Em. Bălăceanu trădează deopotrivă elanuri generos-romantice și porniri interesat mercantile”²². Întors în țară, Diamant publică cele trei articole despre avantajele unui falanster, ale cărui caracteristici promise au fost schițate mai sus. Partenerul întreprinderii e vărul său, Bălăceanu. Nu s-a păstrat contractul dintre Diamant și Bălăceanu pentru organizarea fermei agronomice, de aceea e dificil de stabilit eventuale motive pentru care Diamant nu era văzut la fermă de ceilalți societari, așa cum aceștia au reclamat.

Unul dintre motivele principale pentru eșuarea rapidă a falansterului e faptul că Em. Bălăceanu avea datorii, iar sumele obținute din arenda soților agronomi le-a folosit pentru a-și plăti datoriile, și nu pentru investiții în fermă. S-a pus un sechestrul pe moșie imediat după realizarea „falansterului”, la reclamația arendașilor precedenți, litigiu rezolvat totuși mai târziu în favoarea praporgicului (= sublocotenent în vechea armată rusă) Bălăceanu. Oficialitățile au numărat aproximativ 60 de soți agronomi, insuficient pentru realizarea unui falanster în acord cu trăsăturile formulate de Charles Fourier.

Contractele arată că la Scăieni munca dura opt ore pe zi, însă era continuă, fără pauze la sfârșitul săptămânii, reglementare care anticipează viitoarele revendicări muncitorești privind fixarea timpului de lucru la opt ore pe zi, însă cinci zile pe săptămână (în unele industrii se putea ajunge și la paisprezece ori chiar șaisprezece ore de muncă pe zi). Deși documentele vremii atestă că nu au existat violențe la desființarea societății, memoria romantizată a evenimentelor face referire la un exil al

---

²⁰ Zygmunt Bauman, *Socialism: The Active Utopia*, Londra, George Allen & Unwin Ltd, 1976, p. 31-32.

²¹ I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 46.

²² *Ibidem*, p. 61.

inițiatorilor falansterului (Ion Ghica) ori la o încheștare curajoasă între soții agronomi și forțele armate ale stăpânirii (Ștefan Greceanu într-un volum de mărturii publicat post-mortem, la începutul secolului XX). Într-adevăr, Em. Bălăceanu este arestat la ordinele domnitorului, însă pare-se pentru motivul că praporgicul refuză să schimbe denumirea „Soțietății agronomice și manufacturiere” la cererea autoritară și orgolioasă a domnitorului Alexandru Ghica, care dorea să dețină monopolul păstoririi luminate a unor astfel de societăți cu caracter occidental (se înființase deja o societate agronomică sub oblăduirea domnitorului). Arestarea are loc și din cauza cererii soților agronomi care solicită un plug modern domnitorului, acesta simțindu-se vexat de insolența de a i se cere un plug.

Ulterior, 14 soți agronomi depun o plângere la „divanul judecătoresc, secs. creminală” împotriva praporgicului Manolache Bălăceanu, în care îl acuză de nerespectarea contractului și solicită recuperarea banilor investiți în arendarea moșiei la constituirea asociației. Limbajul nemulțumirii e vădit exagerat, dar pitoresc, după cum expresivă e și imaginea plină de speranță a unei societăți armonioase care le-a fost promisă soților agronomi. „Tovărașii agronomi” ai falansterului (care nu a apucat să se formeze) spun că li s-a promis „veacul de aur, raiul pământesc”, fiind apoi dezamăgiți de ce au găsit la moșie. Rândurile de mai jos reproduc plângerea soților, însă preluată de către autoritățile divanului care dau dreptate reclamantilor și îi cer praporgicului despăgubiri materiale, lucru pe care Bălăceanu nu îl acceptă și cere „apelație”: „în loc de iconomie soțială au învățat ca un sfert de pâine să-l inconomisească o zi sau două; în loc de matimatică, a număra cele opt ceasuri care era de lucru spre dare de mâncare; în loc de fabrică, a-i curăța pădurea de mărăcini, buturugi și alte nesuferite lucruri; în loc de agricultură, a-i săpa puțuri, șanțuri, gropi; în loc de lăcaș, ca niște vinovați la arest; în loc de hrană ajunseră ca toți unindu-să supt și astfel o scotea; în loc de îmbrăcăminte și încălțăminte, fieșcare scria pe acasă, de li să trimita; în loc de arenda moșii Scăieni au văzut că este secfestruiță; în loc de a face orice printr-a lor bunăvoie vedea că cu sila îi pune și, care nu lucra opt ceasuri pă zi, nu i se da de mâncare. Și ce mâncare? Mai rău decât a unui țaran sărac, care el este învățat iar ei nu. Dar pentru cele făgăduite au văzut că este cel mai înșelător, mai viclean și cel mai dispot; că în loc de neguțătorie au văzut în curte că n-are mai mult decât vreo cîțiva boi, vaci, oi și capre, care și acelea sânt ale țiganilor; în locul veacului de aur, veacul cel mai întunecat, în locul raiului pământesc, mai rău decât păcătoșii în iad (care sunt morți, iar ei vii); în locul plăcerilor lumii, ticăloșiile omenirii: că-i ținea de-i făcea caraula ziua și noaptea cîte dooă ceasuri desculți, dăzbrăcați, prin ger, ploaie, și alte reguli ale dumisale pă care nici țiganii nu putea să le sufere; în loc de slobozenie vedea că n-avea voie de a scri cevași tainic pe la părinți, rude sau protectorii lor, căci i le citea și da ștraf; lucrul cu totul despot, pe care nemaiputând suferi, și-au cerut contracturile și răvașile de drum”²³.

---

²³ *Ibidem*, p. 307-308.

FALANSTERUL DE LA SCĂIENI, ÎNTRE RIDICULIZARE ȘI ROMANTIZARE

Autorii I. Cojocar și Z. Ornea valorizează când apreciativ, când nuanțat valoarea experimentului utopic de la Scăieni (1835-1836) și îl așază într-un context mondial de pionierat social, drept a doua încercare de a crea un falanster în timpul vieții lui Charles Fourier, după falansterul de la Conde-sur-Vesgres (1833-1835): „Multe dintre obiectivele de mai târziu ale proletariatului organizat – ziua de muncă de 8 ore, salarizare echitabilă, egalitatea femeii, dreptul la instrucție și la învățământ, condiții civilizate la locul de muncă etc. – au fost înscrise la loc de cinste în programul de organizare al falansterului, găsindu-și aici un început de aplicare”²⁴. Proiectul falansterului cuprinde într-adevăr principii avansate de organizare socială, dacă luăm în considerare contextul epocii. Potrivit lui Gh. Platon, în agricultură domina munca prin clacă stabilită de Regulamentul Organic, muncă prin clacă pusă însă în serviciul unei producții incipiente de mărfuri: „Instituirea dreptului de proprietate absolută asupra unei treimi din suprafața moșiilor, inclusă, teoretic, în cuprinsul rezervei moșierești, consacra o evoluție care atinsese o înaltă treaptă: înmulțirea zilelor de clacă prin intermediul *nartului* (a normei zilnice), restrângerea dreptului de folosință a clăcașilor, îngrădirea dreptului de strămutare al acestora și legiferarea inumană a dreptului de izgonire a «țărănilor îndărătnici» au avut drept obiectiv sporirea rezervei, lucrarea moșiilor prin intermediul învoielilor silite (deși învoielile erau declarate «libere»), transformată în principal factor de valorificare”²⁵. Platon arată că țărani erau obligați de boieri, prin intermediul diverselor constrângeri, la „o importantă cantitate de supramuncă”. Din această perspectivă, proiectul ce asocia mai multe clase și stabilea un timp de muncă fix, așa cum e precizat în scrierile lui Fourier și ale discipolului Diamant, are elemente emancipatoare.

În linii mari, autorii accentuează caracteristicile vizionare, imaginative ale proiectului de falanster, trăsături specifice socialismului utopic, deosebit însă de curentul ulterior, al socialismului autointitulat „științific”, care ar marca o critică de proporții a sistemului capitalist, cu instrumente mai precise. Deși nu este îndatorat într-o măsură prea mare poncifelor de gândire vulgar socialiste, specifice regimului comunist instalat în România, limbajul istoriografic al volumului este adesea stereotip, iar frazarea e metaforic-sentențioasă, cu valențe judecătorești și moralizatoare, care scad din impactul academic al textului (De exemplu: „Stăvilite în dezvoltare de

---

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

²⁵ Gh. Platon, *Mutații social-economice în Principate (1821-1848)*, în *Istoria Românilor* (vol. VII, tom I). *Constituirea României moderne (1821-1878)*, coord. Dan Berindei, București, Edit. Enciclopedică 2003, p. 145.

atotputernicia jugului otoman [subl. îmi aparține], Principatele române au intrat relativ târziu în circuitul evoluției capitaliste²⁶).

Interpretarea cu accente protocroniste a istoricilor este exagerată, emfatică în raport cu realitățile boierești ale epocii. Principiile egalitare atribuite societății sunt disproportionale dacă este luată în calcul o moșie, care e doar arendată și care, în plus, e grevată de datorii și litigii între proprietar și arendașii anteriori, după cum neatestată e și influența proiectului în rândurile maselor de țărani: „În cercurile intelectualității progresiste din acea vreme, în păturile nevoiașe din părțile Ploieștiului și ale capitalei, încercarea lui Diamant și Bălăceanu a avut ecou, semnalat ca atare de contemporani. Ea constituia, într-o epocă de prefaceri ce vestea Revoluția de la 1848, simbolul unei noi modalități de organizare socială, în care spiritul de dreptate și egalitate erau principii suverane, exploatarea abolită, iar demnitatea umană recunoscută și garantată. Într-o epocă în care relațiile feudale erau dominante în agricultură, iar exploatarea căpătase forme de o brutalitate fără precedent, principiile fourieriste, pe fondul cărora a fost întemeiat și falansterul erau de factură să atragă simpatia și adeviziunea țăranimii și a sărăcimii orașelor²⁷. Desființarea falansterului este pusă pe seama intervențiilor autorităților vremii și nu este atribuită gravelor probleme interne din asociație (număr mic de societari, lipsa de capital, datoriile acumulate de Bălăceanu de la începutul asociației, lipsa lecțiilor agronomice așa cum fuseseră promise de Diamant etc.). Z. Ornea crede că antinomia dintre dezideratul organizării falansterului și transpunere arată „divorțul manifest dintre utopie și realitate²⁸. Interpretarea cercetătorilor socialiști, I. Cojocaru și Z. Ornea, este pe alocuri abuzivă, poate cu scopul de a oferi regimului socialist o legitimitate istorică, tradițională. Astfel, falansterul este „sursa unor nedorite înrâuriri asupra țăranilor dimprejur, care luau pe această cale cunoștință despre posibilitatea unei întocmiri sociale nebazată pe exploatare”. De aceea, speculează autorii, experimentul e desființat de autorități și nu se autodesființează, așa cum am putea interpreta documentele epocii, din cauza neonorării promisiunilor și a contractului întocmit între inițiatorii proiectului și soții agronomi.

În contrast cu valența recuperatoare a falansterului venită dinspre istoriografia comunistă, Sorin Antohi evidențiază în studiile sale efectul retoric al proiectului utopic în contrast cu realizarea caricaturală. Astfel, Bălăceanu este înfățișat în vara anului 1834 încercând să recruteze în preajma Bucureștiului „primii cetățeni ai viitorului²⁹. Însă, pentru soții agronomi, notează malițios Antohi, „utopia nu era gratuită: cheltuielile pentru masă, casă și haine se scădeau din «câștig până la o

²⁶ I. Cojocaru, Z. Ornea, *op. cit.*, p. 13.

²⁷ *Ibidem*, p. 202-203.

²⁸ *Ibidem*, p. 76.

²⁹ Sorin Antohi, *Civitas Imaginalis, istorie și mit în cultura românească*, București, Edit. Litera, 1994, p. 46.

para»³⁰. Istoricul dă impresia că defulează experiențele nefaste ale regimului comunist ceaușist prin referirea la un necesar lanț causal: utopie – revoluție – dictatură, simplificare la care recurg marea majoritate a intelectualilor români, în contrast cu producția variată de utopii care nu a condus la experimente totalitare. Scriitura lui Sorin Antohi ia o turnură nu atât explicativă, cât judecătorească, punându-se în scenă o pedeapsă providențială pentru îndrăzneala lui Diamant: „Diamant, eșuând pe tărâmul utopiei, a primit până la urmă pedeapsa cea mai cumplită, fiindcă simbolică: a ajuns să măsoare, atât cât a mai trăit, imperfectul tărâm al realității – documentele îl arată ca foarte prezent inginer hotarnic între 1836 și 1841”³¹.

Dacă Z. Ornea își propune reliefarea îngroșată a unei perspective pozitive a falansterului, cu iz de glorie și de reamintire mândră a unui trecut socialist, Antohi îngroșă falansterul în sens negativ, neluând în calcul programul progresist și iluminist pe alocuri al falansterului și vorbind de studiul lui Cojocaru și Ornea ca recuperare reduționistă în cheia unui socialism protocronic. Antohi, într-o analiză istorică puțin contextualizată a modelelor utopice, nu face aproape deloc referire la fundalul epocii: exploatarea feudală la care erau supuși țăranii clăcași, de unde superioritatea unor idei privind limitarea orelor de muncă zilnice, raporturile autoritare ale timpului dintre boieri și iobagi și avantajele unor idei asociaționiste, în spirit egalitar. Antohi construiește, în fond, un univers distopic pe seama presupuselor caracteristici ale utopiei în care este accentuată sufocarea din cauza unor reglementări excesive, automatizarea ca rațiune scăpată, așa putea spune „frankensteinian”, de sub control, în defavoarea libertății și spontaneității umane. Însă un discurs interpretativ de acest fel ține cont în mică măsură de documentele găsite despre falanster, cât de o esență „eternă” a utopiei. De altfel, istoricul crede că „orice utopie e o distopie”. Astfel, Scăieniul pare a prefigura totalitarismul comunist: „Ca în orice utopie, eforturi permanente urmăresc normarea și regularizarea activităților, forjarea setului de reflexe condiționate în măsură să abolească schimbarea, accidentul, abaterea. Automatul inescabil halucinat de utopist produce un pseudotimp anistoric – monoton, previzibil, regizat”³².

Deși lapidar despre falanster, comentariul istoricului Nicolae Jurca din *Istoria social-democrației din România* este edulcorat-apreciativ, în bună măsură raportat la o realitate fictivă. Astfel, producția e complexă (agricolă și meșteșugărească), ziua de muncă de doar 8 ore „în timp ce în țările române, la acea dată, timpul de muncă zilnic

---

³⁰ *Ibidem*, p. 50.

³¹ *Ibidem*, p. 52.

³² *Ibidem*, p. 49.

ajungea la 16 ore”, bunurile erau repartizate „în funcție de munca depusă, de talent și iscusință, apreciate prin vot de membrii asociației falansteriene și în raport cu capitalul adus”³³. Jurca pare a confunda discursul lui Diamant, via scrierile utopice ale lui Fourier, cu realitățile falansterului, care nu a apucat să se închege. Documentele nu fac referire la voturi democratice în privința repartizării de bunuri. Diamant e prezentat ca precursor al socialiștilor de la sfârșitul secolului XIX, dintr-un imbold evident recuperator. Falansterul se dizolvă din cauze externe, nu interne, în interpretarea lui Jurca. Falansterul „a fost desființat de autorități” cu forța, de către o companie de dorobanți, iar soții agronomi ar fi rezistat cu puținele arme din posesia lor. Istoricul opinează contradictoriu că experimentul ar fi continuat mai mult timp, chiar dacă era, ca proiect utopic, „predestinat eșecului”, dacă Muntenia nu s-ar fi aflat sub control țarist, „atât de refractar la orice idei liberale”.

Comentariul lui Jurca pare a veni în prelungirea relatării mai degrabă legendare a experimentului falansterului în descendența liderului social-democrat Const.-Titel Petrescu, autorul volumului *Socialismul în România*. Scurta încercare de implementare a unui falanster la Scăieni e valorizată cu îngăduință ca „preistorie” a „socialismului științific”, iar Theodor Diamant e valorizat drept primul român care a încercat aplicarea unui principiu socialist: „ideea **comunizării producției și mijloacelor de producție**”³⁴. În contrast cu marxismul, doctrinele anterioare sunt „impure”, încă necoapte: „În capitala Franței, Theodor Diamant devine socialist. În cercurile intelectuale de acolo fierbeau idei noi, care aveau să aducă curând la cristalizarea ideilor revoluționare într-o doctrină clară, cea a socialismului științific purificat.”

Relatările despre Scăieni tind să fie când romanțioase, când judecați de valoare învârtoșat negative. Astfel, într-o primă variantă, Constantin-Titel Petrescu descrie mizeria morală a Țărilor Române, cu țărani iobagi folosiți ca vite de plug, cu obligații numeroase față de boieri, cu o robie a țiganilor, cu pedepse corporale în cazul nerespectării obligațiilor, o epocă în care o „oligarhie” de câteva sute de boieri controla țările, fiind „scutiți de orice sarcină fiscală”. În acest context, încercarea de „a realiza grandioasa utopie a lui Fourier” e valorizată drept o „operă eliberatoare”. La polul opus, Bogdan Crețu, în *Utopia negativă în literatura română*, constată că utopia „pe tărâm românesc, se manifestă cu vizibile ezitări, fără aplomb (falansterul de la Scăieni ne apare astăzi ca o tentativă socializantă ridicolă, mostră de elan orb, romantic prin excelență, manifest exaltat de fidelitate a lui Teodor Diamant față de maestrul Fourier), stârnite fiind mai curând de aerul revoluționar al epocii, iar nu de vreo apetență ori rigoare filosofică anume”³⁵. Crețu nu intră în explicații, ci execută

³³ Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, București, Edit. Științifică, 1994.

³⁴ Const.-Titel Petrescu, *Socialismul în România*, București, Fundația Social-Democrată „Constantin-Titel Petrescu”, 2003, ediția a doua cu studiu introductiv de Nicolae Jurca, p. 26-28.

³⁵ Bogdan Crețu, *Utopia negativă în literatura română*, București, Cartea românească, 2008, p. 6.

sentințe istorice judecătorești pe care nu le explică ulterior, făcând trimitere la studiul lui Antohi despre falanster.

Pe linia memoriilor romanțate ale lui Ion Ghica și ale lui Ștefan Greceanu, „eroilor” falansterului, Theodor Diamant și Manolache Bălăceanu, trebuie să li preamărească memoria, crede Petrescu, „să li se facă dreptate” ca onora dintre primii implementatori de utopii din lume și să intre în panteonul figurilor mărețe ale nației, cu un „drept la nemurire” și cu „suprema glorie de luptători pe baricade”, conchide emoțional liderul socialist, istoricul improvizat al uneia dintre cele mai bune sinteze, dintre puținele de altfel, despre socialismul românesc până la Al Doilea Război Mondial. Interpretare recurentă, deși secundară ca impact, eșecul falansterul e pus nu doar pe seama lipsei de sustenabilitate, atât ideatice, cât și ca *praxis*, cât pe seama intervenției represive a stăpânirii. Ordinea statului trebuia apărată de „ideile subversive” răspândite de „comuniști”, astfel Alexandru Ghica Vodă trimite dorobanții după ce trimisese somații în prealabil în care se cerea desființarea așezământului care „uimise pe boieri și sucise capul iobagilor”. În ficțiunea istoriografică a liderului socialist, nebazată pe niciun document, ci doar pe relatări vagi la distanță de câteva decade, membrii falansterului nu se predau și luptă eroic împotriva stăpânirii, laolaltă cu liderii Diamant și Bălăceanu care își strâng „tovarășii”, „le-au îndesat pumbi în flinte și au dat acolo o luptă grea”. Apoi, „cei doi eroi au fost arestați”, Bălăceanu fiind închis la Mărgineni, iar Diamant în temnița mănăstirii Snagov³⁶.

George Achim se raliază celorlalți comentatori postdecembriști în criticarea falansterului de la Scăieni, care anunță nechibzuit, într-o formă butaforică, nu eventuale idei cooperatiste și egalitare, ci venirea lui Caragiale! - o cultură a derizoriului și farsei: „Mai interesant din punct de vedere al utopiei ne apare calendarul sui-generis instituit la Scăieni: nu există sărbători, iar zilele de lucru sunt egale cu ele însele. Mesele se luau în comun, indisciplina era amendată etc. Experimentul se termină previzibil, prin disoluție, după un an de funcționare a Falansterului și exilarea celor doi inițiatori. Totul sfârșește lamentabil, în deriziune și oprobriu, ceea ce nu trebuie să ne mire excesiv: într-o cultură care avea să-l producă și apoi să se pună sub semnul lui Caragiale, utopia nu putea intra decât pe o singură poartă – **aceea a farsei**”³⁷. Concluzia că nu ar exista sărbători e pripită, în sensul în care contractele prevedeau munca timp de 8 ore pe zi, însă munca, în vederile fourieriștilor, are un statut oarecum paradoxal, asemenea utopiei. Munca nu mai e, după cum arată dicționarul explicativ: „calvar, canon, caznă, chin, durere, încercare, patimă, păs, pătimire, schingiuire, schingiuit, suferință, supliciu,

³⁶ Const.-Titel Petrescu, *op. cit.*, p. 40.

³⁷ George Achim, *Iluzia ipostaziată. Utopie și distopie în cultura română*, Cluj-Napoca, Edit. Limes, 2002, p. 187.

tortură”, ci e o activitate armonioasă, voluntară, asumarea ei fiind interioară și neavând constrângeri exterioare.

Studiul *Santa Cetate* al lui D. Popovici, apărut în 1935, cuprinde viziunea cea mai cuprinzătoare asupra falansterului, în ciuda faptului că nu avea un repertoriu de documente atât de bine întocmit ca la I. Cojocaru și Z. Ornea. Într-o manieră mult mai directă comparativ cu cei doi, încorsetați în exprimare de canoanele istoriografice ale regimului comunist, Popovici este mai dispus să admită legitimitatea jalbelor soților agronomi împotriva lui Bălăceanu, arătând că, în locul contractului de arendare a moșiei, aceștia s-au ales cu ipotecarea ei. Falansterul e condamnat să își curme rapid existența din cauză că e „construit pe fanatismul unuia și minat de calculul interesat al altuia”³⁸. În ciuda problemelor majore de transpunere a principiilor falansterului, Popovici interpretează că idealul unei societăți mai armonioase al lui Diamant a influențat „numeroși scriitori români”, printre care i-am putea include pe revoluționarii pașoptiști ori gânditorii socialiști ulterioari care nutreau crezul unei organizări sociale egalitare. Interpretarea lui Popovici este mai acordată la principiile și realitățile falansterului decât interpretările ulterioare, influențate de perspectiva istoriografilor în raport nu cu falansterul, ci cu sistemele comuniste de tip bolșevic implementate în secolul XX. Înainte de a fi „condamnat”, falansterul de la Scăieni trebuie recuperat și analizat într-un discurs istoric de tip explicativ, și nu judecătoresc ci avocățesc, căci „orice imagine a trecutului care amenință să dispară cu fiecare clipă prezentă care nu se recunoaște ca fiind pătrunsă de ea este irecuperabilă”³⁹. Iar dincolo de erorile proiectului, mai importantă e imaginea de ansamblu pe care o propune falansterul, aceea a unui societăți mai armonioase și egalitare.

---

³⁸ D. Popovici, *Studii literare* (IV). „*Santa Cetate*”. *Între utopie și poezie*, Cluj, Edit. Dacia, 1980, p. 37.

³⁹ Walter Benjamin, *Iluminări*, Cluj-Napoca, Idea Design & Print, 2002, p.196.